

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kızıl Konak Evrakı

Burak Aslanmirza

İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2021, 205 sayfa, ISBN: 978-975-333-391-7.

Samet YILDIZ*

Cemiyetler, Osmanlı-Türk modernleşmesini meydana getiren en önemli unsurlardandır. Fikriyât, teşkilât, neşriyât gibi hususlar bakımından birbirinden ayrılan cemiyetler, dönemin şartları gereği gizlilik esasına uygun olarak hareket etmişlerdir. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun son demlerinde tarih sahnesine çıkan ve tarihimizde silinmeyecek derecede izler bırakan cemiyetlerin araştırılmasına yönelik çeşitli zorlukları meydana getirecektir. XIX. asrın ikinci yarısında ortaya çıkan ve bir nevi Yeni Osmanlıların devamı mahiyetinde olan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) de, zikrettiğimiz hususlardan ötürü, bâzı noktalarda meçhuldür. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e değin uzanan sancılı sürece yakından şehâdet eden İTC'ye dâir eldeki verinin yeterli olmaması, tarihçiliğimiz açısından büyük bir zorluk teşkil etmektedir. Bu gerekçeyle, İTC ve dönemini araştırma konusu edinen ve merceğini bu sürece odaklayan tarihçiler; arşiv vesikası, cemiyet evrakı ve resmî tutanaklar bağlamında ifade ettiğimiz bu zorluğu yaşamaktadırlar. Burak Aslanmirza'nın yayına hazırlamış olduğu *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kızıl Konak Evrakı* isimli eser ise, İTC araştırmaları hususunda yaşanan sıkıntıları hafifletebilecek mahiyette bir eserdir.

İttihat ve Terakki'nin merkez binası olan Kızıl Konak ve bünyesinde barındırılan arşiv, dönemin aydınlatılması bağlamında büyük ciddiyet arz etmektedir. Fakat böylesine büyük bir tarihî hâfızanın Mütareke Dönemi'nde de varlığını koruması, hâlihazırda Osmanlı topraklarında yaşayan İttihatçıları tehlikeye atacak idi. *Hayat-memat meselesi* olarak addedebileceğimiz bu gerekçe doğrultusunda harekete

* Mezun, Ege Üniversitesi Tarih Bölümü, İzmir, ORCID: 0000-0003-4098-2718, sametyildiz.iletisim@gmail.com

geçen İTC İstanbul Merkez-i Umumîsi, cemiyetle birlikte Kızıl Konak'ı da tasfiye etmiş ve dolayısıyla da cemiyete dâir pek çok bilgi (üyeler, bâzı kâtib-i mesuller hakkında detaylı bilgiler vs.) meçhule kavuşmuştur. Burak Aslanmirza ise, merhum Hacı Âdil Arda Bey'in İTC programına dâir düzenlenen müzakerelerde tutmuş olduğu rapor dosyasını yayına hazırlamıştır. Kızıl Konak'ta gerçekleşen müzakerelere *İttihat ve Terakki'nin kâtib-i umumîsi* sıfatıyla iştirak eden Hacı Âdil Bey'in el yazısıyla tutmuş olduğu bahse konu tutanaklar, cemiyetin ve dahi imparatorluğun çöküşüne giden süreç hakkında mühim bilgiler vermektedir. Zira 1916-1917 aralığını kapsayan müzakereler, İTC'nin siyasî ve içtimâî tutumunu ve çıkar yol arayışlarını gözler önüne serecektir. Zikretmiş olduğumuz hususlar gereğince; *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kızıl Konak Evrakı*, incelenmek üzere çalışmamıza konu olmuştur.

Burak Aslanmirza'nın çalışması, iki ana bölümden oluşmaktadır. Eserin ön sözünde Hacı Âdil Bey'in şahsî arşivinde saklı kalmış olan evrak ile Mütareke Dönemi'nin konjonktürüne değinen müellif, eserin konusunu oluşturan evraktan haberdar olma süreci hakkında da bilgiler vermektedir. Bu minvaldeki ön sözün akabinde, eserin birinci bölümü başlamaktadır.

Eserin birinci bölümü, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve 1916-1917 Senesi Kızıl Konak Evrakı" başlığını taşımaktadır. İttihat ve Terakki'ye dâir vesikaların ve arşivlerin genel bir değerlendirmesiyle başlayan bölüm, İttihatçıların terekelerinde saklı kalan evraka dikkat çekmektedir. İTC araştırmalarına yönelik birincil kaynaklardan bahsedildikten sonra, "Kızıl Konak evrakı" bahsine geçilmiştir. Kızıl Konak'taki müzakere ve musahabenin ürünü olan evrakın Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığına geçiş sürecine ve bahse konu evrakın, müellif tarafından tespitine temas edilmiştir. İttihat ve Terakki üzerine çalışma yaptığı esnada böyle bir evrakla karşılaşan müellif, evrakın ilmî, hukukî ve içtimâî pek çok alana temas ettiğini fark etmiş ve evrakı incelemeye karar vermiştir. İTC'nin *beyin takımı* olarak da ifade edilebilecek bir zümre tarafından vücuda getirilen evrakın, Ekim 1916-Nisan 1917 tarihî aralığında, peyderpey olduğu ifade edilmiştir. Zikredilen zümrede ise, Talât Bey (Paşa), (Kara) Kemal Bey, Ziya (Gökalp) Bey, Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, Halil (Menteşe) Bey, Hacı Âdil (Arda) Bey ve Dr. Nâzım Bey gibi, cemiyetin ileri gelen isimleri bulunmaktadır. (s. 5)

İTC Merkez-i Umumîsi'nde gerçekleşen toplantılar, yukarıda ifade ettiğimiz zümre tarafından gerçekleştirilmiştir. Ülkenin geleceğini inşa etme doğrultusunda birtakım fikirler ve öneriler ileri süren zümre, toplantı dâhilinde tartışılan fikirlerin kayda alınmasını gerekli bulmuştur. Fakat sâbit bir kâtip tarafından tutulmayan zabıtlar, müellifin de ifade ettiği gibi "*daha çok gelişigüzel tutulmuş müsveddelere*" benzemektedir. (s. 8)

Evrak hakkında detaylı bilgilendirme yapılmasının ardından, evrakın transkripsiyonuna dâir malûmat verilmiştir. Müellif, evrakın diline herhangi bir müdahalede bulunmaksızın hazırladığı eserinde, günümüzde anlamı bilinemeyecek derecede olan sözcükleri dipnotlar vâsıtasıyla açıklamayı uygun görmüştür. Evrakın bir nevi müsvedde destesinden olduğu göz önüne alınırsa, karalamaların ve üstü çizilen yazıların olması doğaldır. Müellif de bu türden yazıları -okunabilmeye müsait ise- üstü çizili olarak aktarmıştır. Eserin ortaya çıkmasında kullanılan metodoloji bahsinin nihâyetinde, İttihat ve

Terakki'nin teşkilât sistemi hakkında bilgiler verilmiştir. İTC'nin hiçbir zaman tek bir güç tarafından idare edilmediğini belirten müellif, cemiyetin iç içe geçmiş yapılar veya müşterek erkler tarafından faaliyetlerini sürdürdüğünü de ifade etmiştir. Cemiyet içerisindeki bu ayrılmış yapılar, imparatorluğun geleceğini belirleme noktasında önem arz eden meselelerde de aynı tutumu sergileyecektir. Böylece, devlet yönetiminde büyük bir noksanlık ortaya çıkacak ve karar alma mekanizması çökecektir. Tarihi bir gerçeklik olan bu durum, İTC'nin sergilediği tutum ve davranışları anlamak açısından gayet önem arz etmektedir. Zira eserin en hacimli bölümü olan ve dikkatlice irdelenmesi gereken ikinci bölüm, ifade ettiğimiz gerçeklikler bağlamında mantık çerçevesinde değerlendirilebilecektir.

Okuyucuyu asıl konuya hazırlayan birinci bölümün akabinde, kitabı oluşturan asıl mevzuya geçilmiştir. "1916-1917 Kızıl Konak Evrakı Toplantı Zabıtları Genelgeler Siyasi Program" başlıklı ikinci bölüm, İTC Merkez-i Umumîsi'nde düzenlenen toplantılara âit zabıtlarla başlamaktadır. Bahse konu zabıtlar, dört adetten ibarettir. HSDHADB/4-1 tasnif numarasını taşıyan birinci zabıt, devletin millîleşmesine dâir adımları ihtiva etmektedir. Devletin ve hükûmetin vazifesi açıklanarak millî bir kimlik oluşturmanın gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda; hukukun üstünlüğünü tanıyan bir anlayışla hareket etmesi planlanan devlet, Türk olmayan unsurları Türkleştirmeye ve Müslüman olmayanları da adapte etmeye çalışacaktır. (s. 40) Zikredilen faaliyetler doğrultusunda dil ve fikrî çerçevenin belirlenmesine dâir görüşler, toplantıların sıcak tartışmalarını meydana getirecektir. Özellikle Arap dilinin öğretilmesi ve devletin resmî dilindeki Arapça varlığı, bu tartışmaların kaynak noktalarından bir tanesini teşkil etmektedir. (s. 44-45) Zira Arap Yarımadası'nın büyük bir isyana değin sürüp gidecek olan hareketliliği, müzakerelerde sürekli öne çıkarılmış bir gerektir.

Birinci zabıt, yukarıda beyan ettiğimiz üzere, dil öğrenimi ve resmî alanda yabancı dil kullanımı ekseninde yoğunlaşmıştır. Bu hususun akabinde başlayan ikinci zabıt ise, HSDHADB/4-4 tasnif numarasını taşımakta ve millî değerler ekseninde seyretmektedir. Milliyet ve medeniyet gibi kavramlar üzerinde çıkarımlar yapılan ve aralarındaki farkları ele alan bu vesikada, Ziya (Gökalp) Bey'in fikirleri oldukça mühimdir. Öyle ki, millî bir yapıya sâhip olunmasının gerekliliğini savunan Ziya Bey, kavramlar arasındaki farkı şu ifadelerle göstermiştir: "*Osmanlı cemiyeti, Osmanlı ümmeti, Osmanlı milleti arasında farklar var. Birincisinde tâbiyet esas, diğesinde ayrılık gayrılık olmamak. Üçüncüsü harsta müşterek olmak esastır. Türkcülük Osmanlı milletini tayin, İslâmcılık Osmanlı ümmetini tayin etmektir.*" (s. 49) Muasırlaşmak kavramı da bu tartışmalar ekseninde ileriye sürülen görüşlerin odak noktası olmuştur. Osmanlıların neden muasır bir yaşayışa sâhip olamadıkları üzerinde kafa yoran zümre, çeşitli beyanatta bulunmuştur. Önemli fikirleriyle müzakerelere damgasını vuran Ziya Bey, İslâmiyet'i, Osmanlıların muasırlaşmamasındaki fikirler bağlamında ele almamıştır. Gayet mantıklı olan bu tutum, cemiyet içerisindeki bâzı üyeler tarafından eleştirilmişse de Ziya Bey, İslâmiyet'in asrî bir din oluşunu ve her daim ilerlemeyi teşvik ettiğini beyan ederek tartışmayı noktalamıştır. (s. 52)

Millîleşme, muasırlaşma, hukukî zeminde ilerleme gibi problemlerin odak noktası olan toplantı zabıtları, Harb-i Umumî sürecinin yansımalarını gözler önüne getirmiştir. Yukarıda kısaca özetlediğimiz iki

vesikadaki genel durum, diğer zabıtlarda da geçerliliğini korumaktadır. Arapların genellikle sorun olarak addedildiği tutanaklarda, Arapçılığa karşı tavır takınılması ve Türkçü kimliğin öne çıkarılması yolunda hedefler ileri sürülmüştür. Zikrettiğimiz dört adet vesikanın paylaşılmasının ardından, eserin en hacimli kısmı olan “Merkez-i Umumî Genelgeleri” başlıklı alt bölüme (s. 92-175) geçilmiştir.

Merkez-i Umumî genelgeleri, dönemin pek çok hususiyetini görmemiz hasebiyle önem arz etmektedir. Eğitimden dine, dinden de toplumsal konulara değin uzanan toplantılar, bir yelpazeyi andıran zabıtları da -tabiî olarak- geride bırakmışlardır. Bu özellikleri dolayısıyla bir tarihçiyi doyurabilecek mahiyetteki kısım, önemli çıkarımlarla da öne çıkmaktadır. Meselâ, dinî hayata ve dine duyulan gereksinim gayet ciddî bir şekilde vurgulanmıştır. Câmide okunan hutbenin millet tarafından anlaşılabilmesi için hutbelerin Türkçe olarak hazırlanması; câmi yapılması düşünülen bölgelerin toplumsal yapısının incelenmesi ve buna uygun miktarda câmi yapılması; câmi veya mescitten yoksun köylerdeki mahrumiyetin giderilmesi; din adamlarının her açıdan donanımlı yetiştirilmesi gibi hususlara temas edilmiştir. Bununla birlikte, eğitim ve kitapçılık üzerine ortaya atılan çıkarımlar da hayli önemlidir. Eserden yapacağımız alıntı, bu hususu yeterince aydınlatacaktır:

“İstanbul’da üç türlü kitapçı vardır: Birincisi sahaflar, ikincisi Beyoğlu kitapçıları, üçüncüsü Bâb-ı Âli Caddesindeki kitapçılar. Sahaflardaki maarif Arapça ve Acemce, Beyoğlu kitapçılarındaki maarif Avrupa’ya aittir. Bâb-ı Âli Caddesindeki Tanzimat maarifi ise bu evvelkilerin perişan tercümelerinden, acemicesine intihâl ve taklitlerinden mürekkeptir.” (s. 92)

“Merkez-i Umumî Genelgeleri” başlıklı kısım, hacim bakımından olduğu kadar içeriğiyle de tarihçiyi doyurmaktadır. Böylesine uzun soluklu bir kısmın akabinde, İTC’nin 1916 Siyasî Programı paylaşılmıştır. Kitap içerisinde sekiz sayfayı kapsayan program metni (s. 176-184), 46 maddeden oluşmaktadır. Eser, toplantılarda gündeme gelen meselelerin de ilâve edildiği programın paylaşılmasının akabinde nihâyetlenmiştir.

Burak Aslanmirza tarafından hazırlanan *İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Kızıl Konak Evrakı*, I. Cihan Harbi’nin sonlarına değin peyderpey oluşan tutanakların vücuda getirilmiş hâlidir. Dönemin dil yapısı gereği pek çok ağır ifadeyi bünyesinde barındıran eser, bu özelliğinden ötürü, meslekî alâkaya sâhip olmayan okurları sıkacaktır. Fakat bilinmeyen veya ağır olduğu düşünülen ifadeleri dipnotlarda açıklayan müellif, bu sıkıntıyı asgarî düzeye indirmeyi amaçlamıştır. Gayet isabetli bir davranış olduğunu düşündüğümüz bu adım, eserin anlaşılması noktasında önem arz etmektedir. Bununla birlikte; eser, okunmaya ve incelenmeye değer mahiyettedir. Zira eser, Osmanlı İmparatorluğu’nun son demlerinden Türkiye Cumhuriyeti’ne değin uzanan bir kültürel değişimi konu edinmektedir. Bu sebepten ötürü eserde pek çok tarihî hususa temas edilmiştir. Ayrıca, eserin birincil kaynakların transkripsiyonu neticesinde ortaya çıktığı da unutulmaması gereken bir detaydır. Vesikaya ait görsellerin “Ekler” kısmında paylaşılması ise, yapılan işin zorluğunu göstermesi bakımından önemli bir unsur olmuştur.